

О.Ф. Самойлов

*викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої
політики Київського міжнародного університету
аспірант Київського міжнародного університету*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядаються особливості сучасних глобалізаційних процесів та аналізується вплив глобалізації на розвиток сучасної культури й цивілізації. Досліджується вплив культурної глобалізації на міжнародні відносини.

Ключові слова: глобалізація, неоглобалізм, експансія, культура, цивілізація, міжнародні відносини.

XX століття стало епохою глибинних, революційних трансформацій, пов'язаних з руйнацією або й виродженням уже не тільки традиційних, але й модернових соціальних структур, і формуванням нового глобального універсуму, в якому (з першого погляду – еkleктично) поєднуються риси різних цивілізаційних укладів. Поліфонія глобальних трансформацій змушує не просто осмислювати їх логіку, але й порушувати та з'ясовувати питання щодо можливості суб'єктів історії – людини і суспільства – впливати на їх розгортання, конструювати майбутнє в інтересах свого виживання та розвитку. Глобальність виявляється в усіх вимірах буття світу і проявів людської свідомості. Вона означає формування спільності соціальних, економічних, політичних, правових відносин, котрі вже не можуть інтегруватись у національно-державну практику, а набувають планетарних масштабів.

Починаючи від останніх десятиліть XX століття, народи планети та їхні культури зазнають впливу потужного світового процесу, який дістав назву глобалізації (термін цей уперше вжив 1985 року американський соціолог Р. Робертсон). Масштаби й багатоаспектність цього процесу засвідчують, що

людство вступило в нову добу власного розвитку, який матиме характер планетарних змін. Глобалізація опиняється в центрі уваги не лише політиків та економістів, а й філософів, соціологів, культурологів, письменників, журналістів, репрезентантів різних громадських рухів. Наслідки й перспективи її дістають неоднозначну інтерпретацію, що відповідає докорінній суперечливості самого цього епохального явища.

Нинішня глобалізація змушує рахуватись із собою як безумовний метафакт історії, однак її імперативність не знімає проблем, сумнівів і тривог. Успіхи її безперечні, але так само безперечні й збитки, які вона несе, до того ж у будь-якій сфері життєдіяльності людства. В економіці й виробництві поглиблюється поділ на країни з передовими технологіями та країни, у яких концентрується екологічно шкідливе виробництво, або такі, яким судилося залишатися сировинними придатками перших; цілі народи таким чином витісняються на узбіччя цивілізації. Відповідно, збільшується майнове розмежування, різниця в матеріальній забезпеченості людей, рівні та якості життя взагалі і не тільки за континентами та регіонами. У сучасному світі можливості культурного обміну небачено збільшуються, але реально культурні впливи, як і інформаційні, є односторонньо спрямованими, а їхній пресинговий характер суперечить самій природі здорових культурних взаємин: адже культури органічно й плідно засвоюють лише те, чого внутрішньо потребують і до чого підготовлені своїм попереднім розвитком і потенціалами.

Актуальність даної статті полягає в тому, що автор, звертаючись до дослідження цивілізаційно-культурного аспекту глобалізаційних процесів, намагається знайти відповідь на питання, що несе із собою нинішня загальна взаємозалежність країн і народів – перспективу загального прогресу та процвітання, чи нові загрози й конфлікти. Автор виходив з того,

що відповідь на це доленосне питання є важливою не лише для України, а й для решти світу.

Джерельною базою даної статті є, насамперед, документи таких впливових міжнародних структур, як «Велика вісімка», Більдербергський і Римський клуби.

Серед *літератури*, присвяченої питанню цивілізаційно-культурного аспекту глобалізаційних процесів, слід назвати праці таких дослідників, як С. Хантінгтон, Д. Гелд, Д. Мак-Грю, П. Кальвокорессі, О. Білорус, В. Дергачов тощо.

Метою статті є з'ясування цивілізаційно-культурного аспекту дослідження зовнішньої і внутрішньої політики провідних акторів міжнародних відносин в умовах глобалізації.

Варто зазначити, що при розгляді проблем глобалізації домінують два ракурси, які можна назвати загальноцивілізаційним і культурно-національним. При першому підході увага акцентується на глобалізації економіки, фінансів, інформації, технології, а при розгляді другого підходу слід акцентувати увагу саме на культурі. Культура – це історично визначений рівень розвитку людства та людини, що виражений у типах та формах організації життя та діяльності людей, а також у матеріальних та духовних цінностях, що створюються [2].

Сучасне поняття «культури» як цивілізації сформувалось у Західній Європі у XVIII – на початку XIX століть. У подальшому, це поняття, з одного боку, стало включати в себе відмінності між різними групами людей у світі, а з другого – відмінності між метрополіями та їх колоніями по всьому світу. Німецький філософ Освальд Шпенглер розглядав культуру як сукупність різних народів, які проходять власний еволюційний цикл, що триває декілька сотень років, і, відмираючи, перероджуються у свою протилежність – цивілізацію. Цивілізація протиставляється культурі як етап розвитку, що її змінює, де творчий потенціал окремої особистості не береться до уваги, а домінуючим є техніцизм [13, с. 243].

Варто зауважити, що при дослідженні впливу глобалізації на динаміку розвитку культури слід враховувати, по-перше, що їхні взаємини є продовженням тих тенденцій, які виникали в минулому на різних етапах розвитку індустріального суспільства, а по-друге, що методологічно продуктивно розрізняти вплив цих процесів на духовну та інтелектуальну культуру.

Як стверджував В.Ж. Келле, сучасна глобалізація загострює та виявляє специфічні грані в далеко не новій проблемі співвідношення європейської та американської культур і культур решти світу, переважно світу, що розвивається [7]. Проте, за його словами, разом із необхідними для цих країн технологіями, туди також потрапила західна, переважно американська культура, що вступила в пряму суперечність із місцевою традиційною духовною культурою [там само]. Реакція на цю експансію масової культури була різноманітною – від свободи її поширення до різкого супротиву. Із появою супутникового телебачення та Інтернету можливості проникнення західної культури в усі країни збільшилися настільки, що це поставило під сумнів саме існування не надто сильних культур, які можуть не втриматися перед експансією чужорідної культури. У даному контексті слід зауважити, що потужний натиск не першосортної американської і в цілому західної культури відчуває на собі й Україна.

Глобалізація змушує зважати на себе як безумовний факт історії, однак її імперативність не знімає проблем, сумнівів і тривог. Успіхи її безперечні, але так само безперечні й втрати, які вона несе, до того ж у будь-якій сфері життєдіяльності людства. В економіці й виробництві поглиблюється поділ на країни з передовими технологіями та країни, у яких концентрується екологічно шкідливе виробництво, або такі, яким судилося залишатися сировинними додатками перших. Так цілі народи витісняються на узбіччя цивілізації. Відповідно збільшується майнове розмежування, різниця в матеріальній

забезпеченості людей, рівні та якості життя взагалі й не тільки за континентами та регіонами. У сучасному світі можливості культурного обміну небачено збільшуються, але реально культурні впливи, як й інформаційні, є однобічно спрямованими, а їхній пресинговий характер суперечить самій природі здорових культурних взаємин: адже культури органічно й плідно засвоюють лише те, чого внутрішньо потребують і до чого підготовлені власним попереднім розвитком і потенціалами. Форма плідної культурної взаємодії – діалог. Інакше ж, за умов масованої експансії, форсованого тиску, суспільства засвоюють не культурний продукт, а його ерзац; більш примітивне, а не досконаліше, низьке, а не високе. Це й бачимо нині: у всі закутки світу проникають не найкращі зразки т.зв. масової культури й не найкращі стандарти т.зв. американського способу життя. Культурна багатоманітність людства поставлена під загрозу, а багатоманітність – це спосіб буття культури. І цілком слушно автори колективної праці українських учених «Людина й культура в умовах глобалізації» наголошують: питання про національну культуру постає нині не лише як питання національної, але й «загальнопланетної безпеки» [9].

Хоча глобалізація високо підносить прапор свободи, але реально сфера свободи людини звужується, як шагренева шкіра, під дією не завжди помітних, але потужних маніпуляторів – економічних, політичних, мас-культурних, мас-медіальних та інших.

Закономірним, на нашу думку, видається те, що в умовах глобалізації роль особистості як активного суб'єкта соціального впливу пригнічується внаслідок панування потужних надособистісних (наднаціональних, наддержавних, надконтинентальних) суб'єктів. Це призводить до порушення балансу суб'єкт-об'єктної субстанціональності людини – питома вага об'єктної, пасивної ролі зростає. На практиці це веде до поширення технократичного мислення, фетишизації

речей, зменшення авторитету одвічних цінностей – інтелектуальних, естетичних, моральних, а також сформованих багатовіковою історією соціальних регуляторів – релігії, моралі, права. На їхнє місце прагнуть прийти норми авторитарних інститутів – ТНК, наддержав, кримінальні тощо. Людська індивідуальність за таких умов, можливо, буде все більше нівелюватися, усереднюватися, а статус особистості як найвищої цінності, її прав, свобод суттєво зменшиться.

Ще однією яскраво вираженою тенденцією зміни особистості в умовах глобалізації є певне культурно-ментальне “усереднення” національних, мовних, релігійних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, формування такого собі “космополітичного індивіда”, “громадянина світу”. При чому, доміантною сферою прояву такого індивіда, як ми вважаємо, буде інформаційне середовище. Пропагуватись у глобалізованому суспільстві буде також так звана “масова” культура, яка, звертаючись до індивідуального та колективного підсвідомого, здобуде значне поширення. Людина, яка перебуває в полі активних глобалізаційних процесів, поступово змінює й частково втрачає значимі риси особистості, виникає ризик меркантилізації, технократизації, речової фетишизації, моральнісного нігілізму. Разом із цим, особистість, імовірно, буде толерантнішою релігійно, культурно, політично, інтегрованою в мультикультурний світовий, зокрема, інформаційний простір. Водночас відбувається збільшення контрастності між елітою та маргіналами – ознаки їх відповідно більшої чи меншої адаптивної спроможності.

На нашу думку, у суспільстві за умов прогресуючої глобалізації обов’язково будуть нарощуватися стратиграфічні тенденції. Вони виявляться в полярній елітизації тих шарів суспільства, які успішно адаптуються до вимог і викликів глобалізації, і маргіналізації інших, адаптивно не таких спроможних. При цьому елітизація й маргіналізація буде

охоплювати різні сфери діяльності – інтелектуальну, матеріальну, політичну та інші.

Оскільки фундаментом глобалізації є інформаційні технології і внутрішньо вона пов'язана з процесами становлення інформаційного суспільства, то, очевидно, що на перший план тут – за твердженням М. Кастельса – виходить культура і людина як її носій [6, с. 312]. Постіндустріальне інформаційне суспільство визначають як «суспільство знань», яке відкриває широкі перспективи для розвитку та реалізації творчого потенціалу людської особистості [6, с. 313]. Але сама ця характеристика означає, що акцент робиться саме на інтелектуальному складнику культури. З другого боку, є надзвичайно небезпечно і недопустимо залишати інтелектуальну культуру без культури духовної. Моральні ідеали, норми, почуття, гуманістичні цінності, ідеї справедливості, свободи та права людини залучають моральну культуру до сфери цілей та інтересів людини. Тому, однією з найважливіших умов існування й подальшого розвитку людства є гуманістична спрямованість процесів глобалізації, що передбачає досягнення гармонії у взаєминах інтелектуальної та духовної культур [1].

Для того, аби розуміти й адекватно й об'єктивно оцінювати сучасні тенденції та прояви процесу глобалізації культури та суспільства, необхідно, на нашу думку, чітко розрізняти дві основні фази розвитку глобалізму як ідеологічної основи процесів глобалізації. Глобалізм як ідеологія зародився на початку 70-х років ХХ століття, коли були опубліковані перші результати кількісних досліджень цілої низки проблем, які були виконані під егідою Римського клубу. Результати цих досліджень надзвичайно сильно вплинули на свідомість еліти світового співтовариства, яка постала перед дилемою: або визначити нову стратегію розвитку цивілізації, або змиритись із неминучістю глобальної екологічної катастрофи, яка, як прогнозувалося, мала статися 2025–2030 рр. [5]. За словами К.

Коліна, особливістю глобалізму ХХ століття було завдання консолідації світової спільноти перед загальною загрозою, що швидко насувається і яка поставила під сумнів існування людини як біологічного виду. Як реакція на цю загрозу, відбулася ціла низка представницьких міжнародних форумів, які були присвячені системному аналізу глобальних проблем подальшого розвитку цивілізації та спробам розробити спільну стратегію дій світової спільноти щодо запобігання глобальної екологічної катастрофи. Серед таких форумів можна назвати, зокрема, загальновідомий Міжнародний конгрес з проблем навколишнього середовища, що відбувся в Ріо-де-Жанейро 1992 року [5] і ХІХ Всесвітній філософський конгрес на тему: *«Людство на переломі: філософські перспективи»*, що відбувався в Москві 1993 року. Обидва заходи надали потужних імпульсів розвитку напряму філософських, теоретичних і прикладних досліджень, які нині відомі під назвою «Проблеми стійкого розвитку». Однак уже сьогодні, через півтора десятка років після проведення зазначених вище форумів, ідеологія глобалізму змінилася докорінно. Тепер людство має справу з неоглобалізмом, який передбачає зовсім інші стратегічні цілі [11]. Суть цих цілей полягає в тому, щоб будь-якими засобами забезпечити доступ обмеженої кількості населення планети, а саме населення розвинених країн Заходу (так званого «золотого мільярду»), до сировинних та енергетичних ресурсів планети. Більшість з цих сировинних ресурсів міститься на території так званих країн «третього світу», які в подальшому приречені на жебрацьке існування в ролі сировинних колоній і місць складування промислових відходів. Саме така стратегія подальшого розвитку цивілізації, на думку деяких апологетів сучасного неоглобалізму, забезпечує можливість для населення розвинених країн Заходу, і насамперед США, продовжувати свій курс економічного розвитку, заснований на принципі необмеженого розвитку [9].

Слід зауважити, що ідеологія неоглобалізму не передбачає розвитку науки, освіти й високих технологій. Вона також і не пропонує суспільству жодних розумних самообмежень матеріального або духовного плану. Навпаки, сьогодні заохочуються найнижчі інстинкти людини, свідомість якої фокусується на задоволенні принципу «тут і зараз», чуттєвих потреб і матеріально-власницьких амбіцій на шкоду духовному розвитку людини та її планам на майбутнє. Швидкий розвиток у ХХ ст. засобів масової інформації, передусім радіо і телебачення, став причиною низки кризових явищ у галузі культури. Мистецтво, кіно і музика, які посіли провідне місце у сфері культури, почали орієнтуватися на найпримітивніші почуття людей. Розтиражовані в мільйонах екземплярів такі зразки масової культури призвели до її вульгаризації, відриву від національних традицій. Таке явище отримало назву «американізації» культури, оскільки саме в США виробляється основна маса продукції так званої індустрії розваг. Кіностудії Голівуду щорічно випускають десятки і сотні бойовиків, еротичних і відверто порнографічних фільмів. Низької якості музичні записи тиражуються тисячами студій звукозапису США і Європи. Стає очевидним, що така уніфікація культури може призвести до втрати її багатоманітності, до зникнення культурного надбання багатьох невеликих націй і народів. Виникаючі зміни, що помітні навіть неозброєним оком, сприяли появі соціологічної і філософсько-історичної концепції так званого «масового суспільства». На їх базі виникли і теорії «масової культури». Пригадаємо, що ще О. Шпенглер, протиставляючи культуру і цивілізацію, як відмінні ознаки останньої виділяв у ній відсутність «героїчного початку», техніцизм, бездуховність і масовість [13, с. 300]. Близьких поглядів дотримувались й інші культурологи, зокрема Н.А. Бердяєв [4].

У цілому «масове» суспільство тлумачиться як нова соціальна структура, що формується внаслідок об'єктивних

процесів розвитку людства – індустріалізації, урбанізації, швидкого зростання масового споживання, ускладнення бюрократичної системи та звичайно ж розвитку засобів масової комунікації.

Немає жодного сумніву в тому, що глобалізація сприяє поглибленню культурної нерівності між різними націями та народами. нині за рівнем освіти, забезпеченості персональними комп'ютерами на душу населення, наявності особистих бібліотек, частоті відвідування різних культурних установ, коштів, що виділяються з державного бюджету на потреби культури тощо, країни «золотого мільярда» набагато випереджають решту країн світу. На цю обставину звертають увагу майже всі дослідники феномену глобалізації, а також провідні експерти ООН та інших відомих міжнародних організацій гуманітарної спрямованості.

Глобалізація поглибила і різницю в темпах культурного розвитку країн, що належать до лідерів та аутсайдерів. Різниця в темпах їх культурного розвитку збільшується з кожним роком, що породжує майже нерозв'язувані суперечності, провокуючи зростання націоналізму, шовінізму, ксенофобії, створюючи передумови для виникнення національного екстремізму, в основі якого, як показує практика, зазвичай лежить почуття ображеної національної гідності, уявлення про колишню велич і провідну роль у культурному розвитку, втрачену внаслідок культурної експансії, яка протягом тривалого часу здійснювалася країнами, що належать до іншої цивілізаційної системи. Глобалізація реанімувала принцип європоцентризму і перетворила його на ідеологічне обґрунтування правоздатності претензій на домінуючу роль у світі, на здійснення культурної експансії і насильницьку зміну «кодів культур» інших народів, які, на думку ідеологів глобалізації, поки що живуть поза межами історії.

Сучасні глобалізаційні процеси різко загострили проблему національної культурної ідентичності, яка сьогодні

перетворилася на одну з найактуальніших проблем, що турбує не лише культурологів, але й політиків, громадських і релігійних діячів, прогресивно мислячих людей. Практика й результати численних соціологічних досліджень показують, що індивід, який не ідентифікує себе ані з цивілізацією, у межах якої відбувається його діяльність, ані з культурою тієї нації, до якої він належить за фактом свого народження, ані з точкою географічного простору, яка називається батьківщина, ані з тим періодом часу, який позначається як відповідна історична епоха, опиняється поза межами сталих зв'язків і стосунків, що сформувались у даному суспільстві в процесі його історичного розвитку. Поява значної кількості особистостей, що втратили уявлення про власну національно-культурну належність, призводить до дестабілізації суспільної системи, різко підвищує рівень суспільної напруженості, ставить під питання здатність тієї чи іншої країни зберігати свій суверенітет і територіальну цілісність, протистояти тиску як ззовні, так і зсередини, знаходити необхідні ресурси й ефективно їх використовувати в конфліктних ситуаціях, які постійно виникають між різними країнами, народами й державами.

Варто зазначити, що кризу ідентичності нині переживають майже всі країни. Однак найбільшого розмаху вона досягла, на нашу думку, у країнах колишнього Радянського Союзу та країнах соціалістичної співдружності, і насамперед в Україні, де протягом 20 років свідомо руйнувалися базові елементи національної свідомості й самосвідомості.

Усі здатні тверезо мислити вчені й політики, серед них і експерти ЮНЕСКО, сьогодні виступають за збереження культурного різноманіття, що, на їхню думку, є одним із стратегічних завдань, без виконання якого не можна говорити про суспільний прогрес і розвиток усього людства.

Отже, нині в процесі глобалізації зникає багатоманітність типів культурної співпраці. У міру поглиблення і розширення панівним типом співпраці між культурними світами стає

експансія, під час якої відбувається насильницьке насадження культурних цінностей однієї культури іншій. Очевидним є той факт, що впродовж останніх десятиліть відбувається масоване насичення культурного простору різних країн західною масовою культурою, зокрема, американською, що викликає занепокоєння не лише в радикально налаштованих фундаменталістів і консерваторів, а й у політиків, громадських і релігійних діячів, які добре уявляють наслідки переорієнтації широких верств населення на цінності американської масової культури. Засобами, за допомогою яких здійснюється культурна експансія, виступають кіно, телебачення, музика, Інтернет.

Література

1. «Духовные и социальные проблемы глобализации»: итоговый документ научно-практической конференции. (С.-Петербург, 3–4 мая 2001 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox-newspaper.ru/numbers/at26338>
2. Актуальные вопросы культуры [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://intencia.ru/News-view-6.html>
3. Бек У. Что такое глобализация? / Ульрих Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
4. Бердяев Н. Философия свободы / Николай Бердяев. – М. : АСТ, 2010. – 320 с.
5. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / [пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Келле В.Ж. Процессы глобализации и динамика культуры [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.zpu-journal.ru/zpu/2005_1/Kelle/9.pdf

8. Кузовков Ю. Глобализация и спираль истории / Юрий Кузовков. – М. : Издательство «Анима-Пресс», 2010. – 256 с.
9. Людина і культура в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/publish2005/global.html>
10. Маслова А.Н. Процессы глобализации с социологической точки зрения: определения и концепции // Актуальные проблемы экономической социологии: сборник научных трудов студентов, аспирантов и преподавателей / под общ. ред. Н.Р. Исправниковой, М.С. Халикова. – М. : Университетская книга, 2008. – Вып. №9. – С. 146–153.
11. Ожегов С.И, Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ozhegov.info/?ex=Y&q=%D0%9D%D0%95%D0%9E%D0%93%D0%9B%D0%9E%D0%91%D0%90%D0%9B%D0%98%D0%97%D0%9C>
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
13. Шпенглер О. Закат Европы / Освальд Шпенглер. – М. : ЭКСМО, 2009. – 800 с.

This article deals with the peculiarities of contemporary globalization processes, influence of globalization on the development of modern culture and civilization is analyzed. The influence of globalization of culture on international relations is also studied.

Key words: globalization, neo-globalism, expansion, culture, civilization, international relations.

В статье рассматриваются особенности современных глобализационных процессов и анализируется влияние глобализации на развитие современной культуры и цивилизации.

Исследуется влияние культурной глобализации на международные отношения.

Ключевые слова: глобализация, неоглобализм, экспансия, культура, цивилизация, международные отношения.